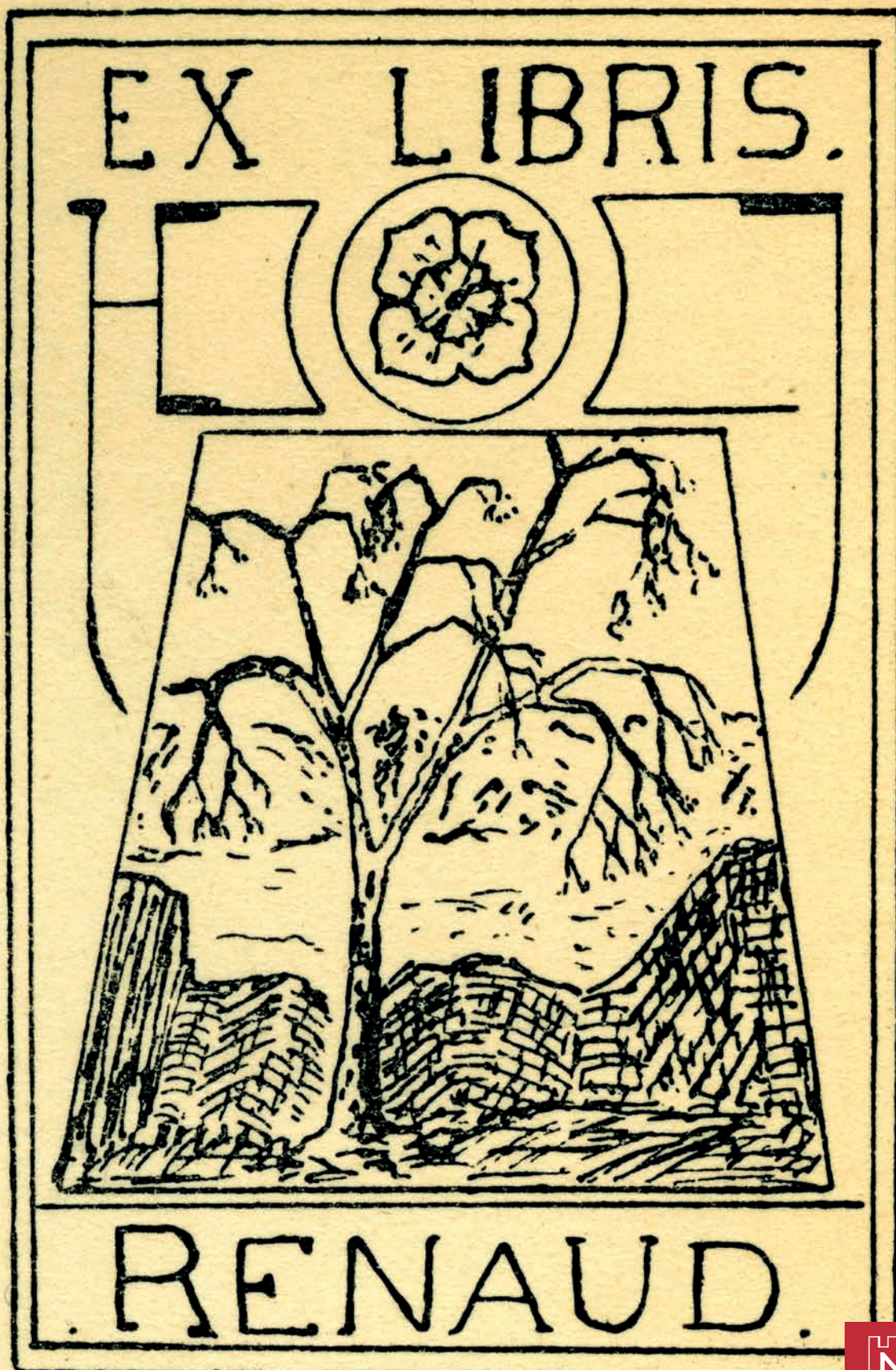

Kasteelkatern

September - 2007 - Nummer 20 - Jaargang 9

Periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting

Van de redactie

In Kasteelkatern 20 zal duidelijk naar voren komen, dat er voor een verantwoord behoud van kastelen en buitenplaatsen gestreden moet worden. Verontrustende berichten over bijvoorbeeld ontsierende nieuwbouw naast kasteel Bouvigne bij Breda en kasteel Eerde bij Ommen laten in de rubriek Bedreigde Kastelen zien dat het voor de Nederlandse Kastelenstichting een uitdaging is om de verschillende instanties ervan te overtuigen om voorzichtiger met ons erfgoed om te gaan. Het interview met Graaf van Rechteren Limpurg, die het prachtige Huize Almelo bewoont, illustreert dat inderdaad niet alle Nederlandse

gemeentebesturen oog hebben voor harmonie en zich nauwelijks bewust zijn van de historische waarde van een eeuwenoud huis.

Gelukkig is er licht in de duisternis. In de column van Hanneke Ronnes blijken jonge wetenschappers en studenten een verfrissende en gezonde kijk te hebben ontwikkeld op het behoud van ons erfgoed. Laten we hopen dat zij die tendens vasthouden zodat het klimaat snel gunstiger zal zijn voor een verantwoord behoud van onze kastelen en buitenplaatsen.

Robbie Dell'Aira

hoofdredeur Kasteelkatern

Estafettecolumn

Het romantische erfgoed van Het Loo

Van 1 januari 2005 tot en met 31 augustus 2007 was Hanneke Ronnes werkzaam als wetenschappelijk medewerker voor de NKS; vanaf 1 september 2007 is zij als universitair docent Erfgoedstudies verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Met deze column neemt zij afscheid van de NKS.

Enkele eeuwen geleden was het behoud van Nederlandse kastelen en landhuizen – de doelstelling van de NKS sinds haar oprichting in 1945 – minder vanzelfsprekend dan tegenwoordig en bestond de erfgoedfilosofie (zelfs besloten in een term als 'Renaissance') vooral uit kopiëren. In navolging van de grote 19e-eeuwse afbraakcampagnes van stadsmuren, huizen en het merendeel van de nog bestaande kastelen, groeide de behoefte aan het beschermen en behouden van erfgoed. Naast de classicistische kunsthistorische waardering van het materiële verleden, ontstond nu ook een romantische beleving van 'authentieke' oude gebouwen die de aanschouwer zou terugvoeren naar voorbije tijden.

In het najaar van 2006 keken studenten en docenten erfgoedstudies van de Universiteit van Amsterdam vanaf het dak van Het Loo uit op de lanen, perken, waterpartijen en de colonnades van de beroemde tuin. Ondanks de bijzonder consciëntieuze renovatie, de 'historisch correcte' planten en bloemen en de verplaatsing van de parterres met slechts een paar centimeter als gevolg van de resultaten van een opgraving, was het toch niet deze klas-

sieke tuin die de meeste indruk maakte. Achter de colonnades, buiten de gemusealiseerde tuin, was niet lang voor het genoemde bezoek een fontein opgegraven die ooit behoorde tot Het Loo. Door een zijdeurtje werden we de tuin uitgevoerd en naar een tent geleid waaronder zich de restanten van de fontein bevonden. Hier fonkelde niets en waren de mozaïeken, zichtbaar in een wandprofiel, dof en enigszins beschadigd, en lagen de buizen (met daarop de symbolen van de domeinen van Koning-Stadhouder Willem) die ooit het water richting fontein leidden, in een gebroken lijn. Deze recente ontdekking, zo werd verteld, zou waarschijnlijk in de toekomst net als de rest van de tuin gerenoveerd worden.

De studenten in de tent konden nauwelijks begrip opbrengen voor het idee om de opgegraven fontein weer 'in oude luister' te herstellen. Was het niet juist onder dit zeil in de tent, temidden van de stoffige mozaïeken, omgevallen beelden en losliggende stukken 17e-eeuwse leiding, dat het verleden tot leven kwam? En dus ontstaat de vraag welk deel van het historische erfgoed hier beschermd moet worden: de visuele authenticiteit van de tuin van Het Loo of de materiële authenticiteit van de blootgelegde fontein? De kunsthistorische waarde van het *Gesamtkunstwerk* of de (historisch sensationele) beleving? Dit soort vragen – op het snijpunt van cultuurgeschiedenis, kunstgeschiedenis en de historische antropologie, en gericht op zowel wetenschappelijk onderzoek, de presentatie en de receptie van het verleden – staan centraal in erfgoedstudies.

Hanneke Ronnes

Docent erfgoedstudies aan de Universiteit van Amsterdam

Colofon

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 3 keer per jaar.

■ Redactieadres Kasteelkatern

Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

■ Hoofdredeur

Drs. R. Dell'Aira

■ Eindredacteur

Mevr. drs. W. Landewé

■ Redactie

Drs. R. Dell'Aira
Mevr. drs. W. Landewé
Mevr. drs. J.M.M. Wielinga
Mevr. K. Steenbrink M.A.

■ Aan dit nummer werkten mee

Mevr. drs. M. Heinen
Mevr. drs. S. Jansen
Drs. J. Kuipers
Mevr. drs. M.D. Saan
Mevr. dr. H. Ronnes
Mevr. T. van Rossum

■ Omslag

Ex libris van prof. dr. J.G.N. Renaud

■ Vormgeving & Druk

GVO grafisch bedrijf bv, Veenendaal

■ Oplage

2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 19 november 2007

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in december 2007.

Nederlandse
Kastelenstichting

Bedreigde kastelen

Het is zomer 2007 en zoals meestal is dat voor wat betreft de bedreigingen rondom kastelen een rustige periode. Vlak voor het zomerreces is dat anders. Dan zorgen de gemeentebesturen ervoor dat hun bekendmakingen aangaande veranderingen in bestemmingsplannen, de binnengekomen aanvragen voor monumentenvergunningen, bouwvergunningen en sloopvergunningen gepubliceerd worden. De termijn waarbinnen men dan kan reageren (zes weken) valt dan net na de zomervakanties. Een ieder heeft dan tijd om zijn of haar zienswijze, bezwaar of beroep in te dienen c.q. aan te tekenen.

Voor wat betreft de zaken rondom kasteel Bouvigne en het landgoed de Kippenburg is het niet anders. Hetzelfde geldt ook voor kasteel Eerde te Ommen.

Bouvigne (Breda, Noord-Brabant)

De zaak Bouvigne bevindt zich in het stadium van het aantekenen van beroep tegen het besluit van de gemeente (met "pijn in het hart" zoals de betrokken wethouder het formuleerde) om de monumentenvergunning te verlenen. Dat betekent dat we beginnen met een juridische procedure. Zoals u elders in dit blad kunt lezen (zie *Actueel*) heeft de NKS de stap gezet inderdaad verder te gaan en daarbij de steun gezocht van een in dit soort zaken gespecialiseerd advocatenkantoor. De uiterste datum van indienen van het beroep was 6 augustus. Door de advocaat is het beroep aangetekend met het verzoek om een nadere

termijn voor het indienen van nadere gronden van beroep. We krijgen de tijd tot 5 september.

De Kippenburg (Oudemirdum/gemeente Gaasterlân-Sleat, Friesland)

De plannen van de gemeente Gaasterland-Sloten en van de Stichting Wyldemerk om vlak tegenover het huis en landgoed De Kippenburg, op het terrein van de voormalige grasdrogerij, een campus voor 96 jongeren en de nodige begeleiders op te richten worden concreter.

De NKS is samen met de Stichting Friese Stinzen en Staten en de eigenaresse van het landgoed betrokken bij het omgevingsoverleg. Wij hebben daar onze bezwaren en opmerkingen kunnen plaatsen. Met name ten aanzien van het volume van de uiteindelijke nieuwbouw hebben NKS, de Friese zusterstichting en de eigenaresse geprotesteerd.

Inmiddels hebben de ministeries van OCW en van Jeugd en Gezin hun toestemming aan dit experiment (de opvang van jongeren in een dergelijke omgeving) gegeven.

Op 17 juli is de aanvraag voor de bouw van tijdelijke units (voor 24 jongeren in eerste instantie) gepubliceerd. Men volgt de procedure volgens artikel 17 Wet Ruimtelijke Ordening. Het gaat dan om ontheffing voor tijdelijke bebouwing, waarbij geldt dat dit niet mag uitmonden in een permanente bebouwing van de grond in kwestie. De ontheffing geldt voor vijf jaar.

Tot 7 september kunnen wij onze zienswijze tegen het de aanvraag van de bouwvergunning volgens artikel 17 WRO indienen.

Kasteel Eerde (Ommen, Overijssel)

In een vorig Katern is al meegedeeld dat de Commissie van advies voor de behandeling bezwaar- en beroepschriften de gemeente heeft geadviseerd om het eerder genomen besluit (in feite de van rechtswege verleende monumentenvergunning) te verlaten. De gemeente heeft hieruit de gevolgtrekking gemaakt dat zij, met als basis dezelfde aanvraag voor de monumentenvergunning door Natuurmonumenten en ROC Landstede (resp. de eigenaar en de gebruiker van kasteel Eerde), de procedure opnieuw wil starten.

Tegenstanders van het plan (de Rijksdienst voor

Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, de Stichting Buitengoed Overijssel, de NKS en enige particulieren) kunnen nu weer opnieuw hun zienswijze indienen. Dat is inmiddels gebeurd: de termijn liep af op 26 juli.

De zienswijze van de NKS is vóór indiening met de juridisch adviseur besproken.

Kort overzicht van mogelijke bedreigingen.

Teylingen (Voorhout, Zuid-Holland)

De plannen rondom de ruïne van Teylingen (waaronder de bouw van een supermarkt, een evenementenhal, parkeerplaatsen etc.) worden door de NKS gevolgd. Zodra het nodig is, zal de stichting actie ondernemen.

Kasteel Gemert (Gemert, Noord-Brabant)

Kasteel Gemert is in de verkoop. De bewoners, de paters van de Heilig Geest, willen het gebouw verlaten voor meer aangepaste woningen. Vesteda, een van de grote beleggingsmaatschappijen in ons land, is bezig met de aankoop. Deze organisatie wil in het kasteel appartementen bouwen, voor de paters zal Vesteda tegen het kasteel aan een 30 tal onderkomens realiseren. Er is grote commotie in Gemert voor en tegen de plannen. De procedure is nog niet gestart, wel is er een groepering met een alternatief plan gekomen.

Ruïne van kasteel Valkenburg (Valkenburg, Limburg)

Er zijn plannen om het kasteel Valkenburg meer te betrekken bij het toerisme en het financieel aantrekkelijker te maken. De plannen gaan in de richting van een reconstructie van de kapel of van de ridderzaal. In het laatste geval zal er een overkapping komen waardoor evenementen binnen de ruïne mogelijk worden.

Geen nieuws is er omtrent de Wedderborg (Bellingwedde, Groningen). Hetzelfde geldt voor het kasteelterrein Stoutenburg (Amersfoort, Utrecht) en de Hartekamp (Heemstede, Noord-Holland).

Annemieke Wielinga

Directeur NKS

■ Het bedreigde kasteel Bouvigne.
Foto: Jan Derwig.

Een torenflat bij Huize Almelo

Graaf van Rechteren Limpurg ziet niets in plannen van de gemeente Almelo.

Op weg naar het Overijsselse Almelo leek het zich al op mijn autoradio aan te kondigen. Een praatprogramma over het gebrek aan aandacht van de overheid voor het welzijn van Nederlanders. 'Is het nou eens afgelopen met bouwen! Waarom gaat het jullie alleen maar om geld? We willen meer kunnen genieten van rust en groen om ons heen', gonsde het in mijn autocabine. 'Waarom maar meer en meer asfalt en torenhoge flats?' Volgens een groot aantal luisteraars is de politiek te veel op economische groei gericht in plaats van een aangename woonomgeving. Gelukkig kon ik het verhitte gesprek op de radio afbreken toen ik mijn auto op het voorplein van Huize Almelo parkeerde. Maar of de discussie daarmee was afgelopen?

De deur stond al open. Mr. A.F.L. graaf van Rechteren Limpurg, bewoner van het prachtige Huize Almelo, heette me met een glimlach welkom. Toen Van Rechteren Limpurg nog in Leiden studeerde, kwam hij vooral 's zomers op Huize Almelo, dat al eeuwen in handen van zijn familie is. Toen hij later in Amsterdam woonde, werd Huize Almelo door zijn vader bewoond, die in de jaren '50 van de vorige eeuw belangrijke reparaties aan het huis heeft laten uitvoeren. Sinds een jaar of tien woont Van Rechteren Limpurg zelf met zijn echtgenote op het huis. Toch gaat het deze keer niet zozeer om het huis, maar om de directe omgeving ervan. Want zoals het radioprogramma al aankondigde, hebben ook Huize Almelo en haar groene omgeving te lijden onder een eigenaardig soort 'economische groei' die kenmerkend is voor het huidige Nederland.

Voor een braakliggend terrein, slechts enkele honderden meters van Huize Almelo verwijderd, heeft het gemeentebestuur toestemming gegeven om er een 70 meter hoge flat te laten verrijzen. Volgens de gemeente Almelo geeft een torenflat van ongeveer 20 verdiepingen de Twentse plaats het cachet van een metropool, of op zijn minst de uitstraling van een belangrijk 'economisch' centrum waar je letterlijk niet omheen kunt. 'Op zichzelf is zo'n flat niet eens zo lelijk', zegt Van Rechteren Limpurg. 'In Manhattan hebben ze er immers ontelbare soorten van die inderdaad indrukwekkend zijn. Maar of zo'n flat nou per se in Almelo aan de rand van het eeuwenoude landgoed gebouwd moet worden, lijkt mij een slecht idee. De plaatsing van zo'n flat zal een disharmonieus effect hebben op het landschap rondom het landgoed en Almelo in het algemeen.'

Even later laat Van Rechteren Limpurg de plek zien waar de flat gepland is. Precies op de hoek van de Van Rechteren Limpurg-singel en de Hofstraat. Inderdaad aan de rand van het park van Huize Almelo. Een fraaie monumentale villa, naast het terrein, zou dan pal in de schaduw van de flat komen te staan.

Een eindje verderop, op het uitgestrekte landgoed van Van Rechteren Limpurg, genieten dagjesmensen van de vrije natuur en het fraaie Twentse landschap. Een echtpaar zit op een bankje en eet de meegebrachte boterhammen. 'Kijk', zegt Van Rechteren Limpurg plotseling, 'daar in de verte zou dan die flat komen.' Vanuit de lommerrijke omgeving van het landgoed is dat wel even schrikken. De stad Almelo, of liever de flat, zou dan steeds van verre herkenbaar zijn. Ook als je het verstedede-

Foto Links: Huize Almelo. Er zijn plannen naast dit landgoed een flatgebouw te bouwen.

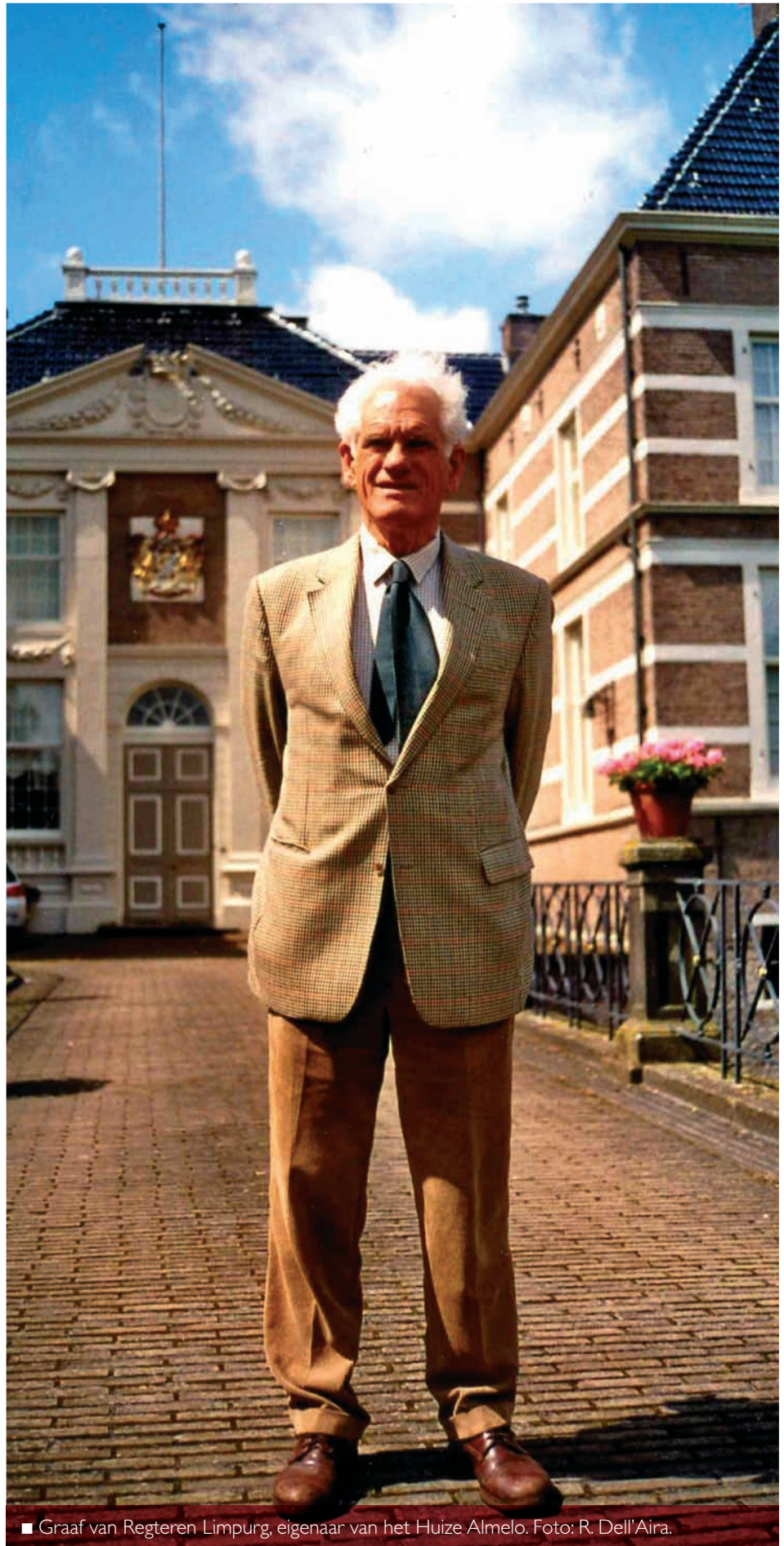
Foto: R. Dell'Aira.

lijkte gebied en het drukke verkeer achter je hebt gelaten om in alle rust je meegebrachte boterham op te peuzelen, zoals dat nu nog kan.

De verbazing stijgt wanneer Van Rechteren Limpurg krantenartikelen laat zien van de zaak rond de torenflat. Uit die artikelen blijkt de gemeente toch buiten zijn boekje te zijn gegaan. Zo werd in 2004 door de gemeentebestuurder die verantwoordelijk is voor stadsontwikkeling en stedelijke vernieuwing een handtekening gezet onder het besluit tot de verkoop van het te bebouwen terrein aan Rabo Vastgoed. En dat terwijl niet alle politieke partijen daar iets vanaf wisten. Van Rechteren Limpurg betwijfelt dan ook of de meerderheid van de raadsleden van de gemeente Almelo wérkelijk achter het plan staat om de flat te realiseren. Want zoals Van Rechteren Limpurg heeft laten zien, is de kracht van Almelo te vinden in het groen. Een misplaatste toren haalt die kwaliteit naar beneden. Gelukkig is er veel weerstand tegen het plan van de torenflat. Met name VVD-voorman Gerrit van Woudenberg liet weten dat het bouwen van een dergelijk kolossaal gebouw op die plek ervoor zal zorgen dat 'de belevingswaarde van het landschap in negatieve zin zal worden beïnvloed, omdat de bezoeker zelfs op grote afstand geconfronteerd zal worden met het stedelijke gebied.' Over Huize Almelo zegt Van Woudenberg dat het plan 'van weinig respect getuigt voor Almelo's belangrijkste historische monument.'

Hoe het verhaal van de torenflat bij Huize Almelo verder gaat, blijft de vraag. Weer in mijn auto, op weg terug, liet ik de radio uit. Even geen politiek, geen verhitte discussies. Richting het westen over de A1, dwars over de Veluwe, genoot ik vanaf het asfalt van het prachtige landschap.

Robbie Dell'Aira

■ Graaf van Regteren Limpurg, eigenaar van het Huize Almelo. Foto: R. Dell'Aira.

Boeken

NKS erft boekenbezit professor Jaap Renaud

Zoals inmiddels mogelijk ook bij u bekend is geworden is op 25 april 2007 professor Jaap Renaud overleden. Deze eerste professor kastelenkunde van de NKS was een gedreven onderzoeker, die tijdens zijn leven een groot aantal boeken verzameld heeft over de onderwerpen die hem na aan het hart lagen: kastelen en archeologie. Professor Renaud wilde graag dat zijn bibliotheek na zijn dood een goed onderdak zou vinden. Zo is de Nederlandse Kastelenstichting erfgenaam geworden van zijn boekenbezit.

Aan het eind van zijn leven stond het huis van professor Renaud vol met boeken, mappen, dozen en stapels aantekeningen. Zoveel zelfs, dat sommige

vloeren doorbogen onder het gewicht! Al deze papieren vormden de neerslag van ruim 60 jaar werk in de wetenschap. Er waren collegeaantekeningen uit de tijd dat prof. Renaud college gaf aan de Technische Hogeschool te Delft, congresbundels, stapels correspondentie met mensen in binnen- en buitenland, en niet verder uitgewerkte aantekeningen van archeologische opgravingen. Er waren boeken gekregen ter recensie en als dank voor verleende hulp, boeken gekocht ter bestudering of uit belangstelling. En natuurlijk bezat hij vele jaargangen tijdschriften en stapels overdrukken. Dit alles vormt een enorme rijkdom aan kennis, die prof. Renaud graag behouden wilde zien. Bij zijn leven heeft hij daarom bepaald dat dit alles na zijn overlijden naar de Nederlandse Kastelenstichting zou gaan, met uitzondering van de papieren die betrekking hadden op zijn tijd bij de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (nu RACM) en de boeken over glas en keramiek die hij voor de Stichting Het Nederlandse Gebruiksvoorwerp heeft bestemd. En zo is het gebeurd.

Op 1 juni 2007 hebben medewerkers van de NKS en enkele vrijwilligers met man en macht gewerkt om de boeken en papieren van professor Renaud klaar te maken voor verhuizing. Zijn zoon en dochter hadden al heel veel uitgezocht, maar de boeken en papieren moesten nog in verhuisdozen worden gepakt. In eerste instantie waren er 175 verhuisdozen besteld, maar dat bleek niet voldoende. De verhuizer moest dus nog 25 dozen komen brengen. Na

een dag hard werken waren alle boeken en papieren ingepakt. De boeken, het grootste deel van het legaat, zijn naar het kantoor van de NKS gebracht om meteen geregistreerd te worden, en een kleiner deel, bestaande uit allerlei los papierwerk, is opgeslagen om later bekeken te worden.

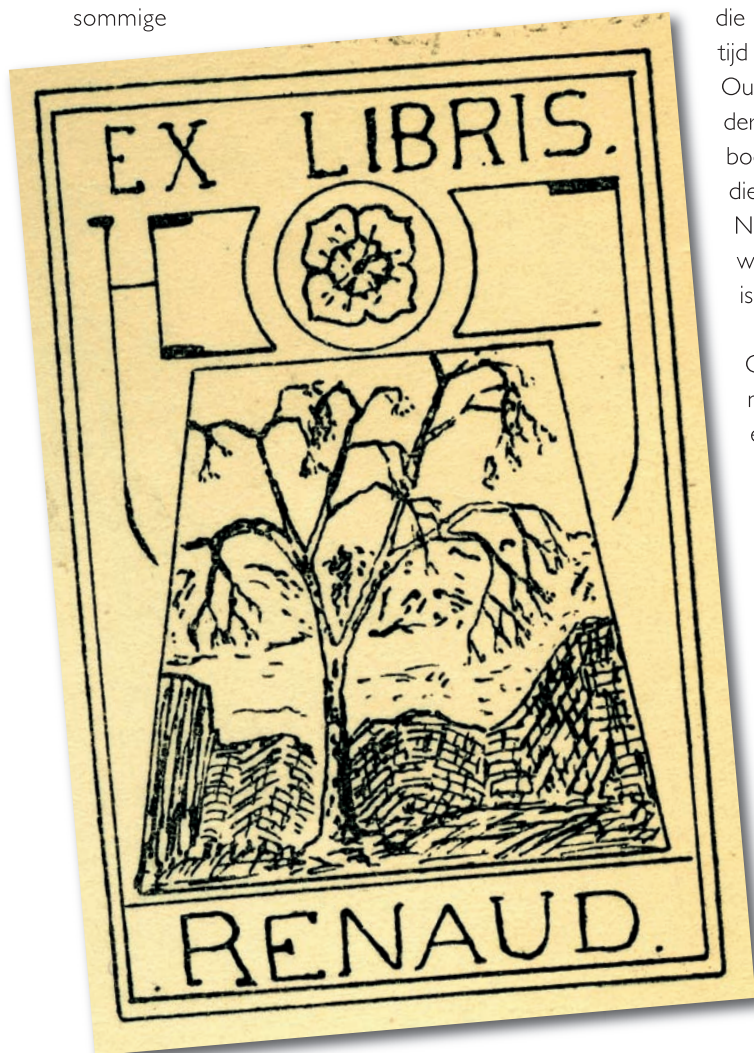
De boekverzameling weerspiegelt Renauds belangrijkste interesses: er zijn veel boeken over geschiedenis, kastelen in binnen- en buitenland, archeologie, gebruiksvoorwerpen en glaswerk. Uit de dozen komen ook bijzondere vondsten tevoorschijn, zoals boeken met aantekeningen en commentaar van prof. Renaud zelf in de marges of op ingelegde vellen papier; bronnenedities en een enkele zeldzame uitgave. Dit geldt ook voor de dossiers. Zij bevatten verslagen, artikelen, aantekeningen en situatieschetsen van zijn opgravingen, onder andere van de kastelen Polanen, Bincborst en Valkenburg. Deze papieren zullen ook nog uitgezocht gaan worden.

Jaap Renauds boekenschat staat nu bij de NKS. Een team van medewerkers en vrijwilligers werkt eraan mee om alles zo snel mogelijk uit te zoeken en te registreren. Op dit moment is 1/3 deel van de boeken geregistreerd, dus de komende maanden zal er nog heel wat werk verzet moeten worden.

De bibliotheek van de NKS wordt door dit legaat verrijkt met een groot aantal klassieke werken op het gebied van de castellologie, bronnenedities en vele monografieën over kastelen. Het zal nog wel even duren voordat alle boeken in de bibliotheek en alle dossiers in het documentatiecentrum van de NKS zijn opgenomen. Maar als het eenmaal zover is, zal Jaap Renauds nalatenschap een belangrijke bron van kennis vormen voor alle kastelenonderzoekers.

Marjolijn Saan en Truus van Rossum

Foto Links: Een aantal boeken uit de boekerij van J.G.N. Renaud is voorzien van zijn persoonlijke ex libris. Foto: NKS.

Het kasteel culinair

Duivenpastei bij heer Johan van Broeckhuysen

In 1424 kocht de gefortuneerde Johan van Broeckhuysen kasteel Ammersoyen. In een oude kroniek wordt Johan omschreven als een 'groet ende vet' man. De corpulente Johan van Broeckhuysen had meer bezittingen in het Gelders Rivierengebied, waaronder de kastelen Brakel en het momenteel gerestaureerde Waardenburg. Duivenpastei was daar eeuwenlang een

populair gerecht, ook in de vijftiende eeuw. Heer Johan zal daar vast eens een hapje van genomen hebben.

Duivenpastei

6 duivenborsten (van 3 (hout)duiven), 1 pak hartige taartdeeg (quiche of bladerdeeg), 50 g krenten, 90 g gekonfijte pruimen (zonder pit), 1 tl gemberpoeder, 50 g walnoten, 1 citroen, peper, zout, taartvorm van 20 cm doorsnee

Snijd de duivenborsten in kleine blokjes en doe ze in een kom. Voeg er dan de krenten en gekonfijte en ontpitte pruimen aan toe. Strooi er flink wat gemberpoeder over, een handvol walnoten en drie of vier schijfjes citroen. Eventueel kan er ook wat peper en zout aan worden toegevoegd. Vermeng het geheel met de hand.

Maak dan het deeg. Doe de plakken deeg in een ingevette springvorm, net zoals dat bij een gewone appeltaart ook gebruikelijk is.

Als dat gedaan is, kunnen de duivenborsten in de taartvorm. Sluit de bovenkant af met een flinke plak deeg en prik daarin gaatjes om de lucht, die tijdens het bakken ontstaat, te laten ontsnappen.

Zet de duivenpastei in een voorverwarmde oven van ongeveer 200 graden. Na zo'n 45 minuten is de pastei klaar.

Dit gerecht kan zowel warm als koud worden gegeten. Het is aanbevelenswaardig om de duivenpastei een paar uur of zelfs een dagje te laten rusten, dan vermengen de smaken in de pastei zich met elkaar en wordt de inhoud ervan nóg smakelijker. Een frisse knapperige salade past uitstekend bij dit gerecht.

(naar *Le Viandier de Taillevent* (vijftiende eeuw) en *De Verstandige Kock* uit 1668)

Robbie Dell'Aira

Wie is wie

Een nieuwe voorzitter voor de Nederlandse Kastelenstichting

Op 17 februari 2007 overleed plotseling de voorzitter van de NKS, mr. L. graaf de Marchant et d'Ansembourg.

Hierover heeft u in een vorig Katern en op de website van de NKS uitvoerig kunnen lezen. Lambert d'Ansembourg was voor de NKS in zijn 10-jarig voorzitterschap een uitstekende ambassadeur van en pleitbezorger voor het kasteel en de buitenplaats. Daarnaast was hij als mens uiterst toegankelijk, plezierig en vol humor.

In de achter ons liggende maanden na het overlijden van de heer d'Ansembourg hebben bestuur en directie zich grote moeite getroost een vervanger te vinden. Gezocht werd naar een man of vrouw die het Nederlands kasteel en de buitenplaats een goed hart toedraagt en bereid is zich daarvoor in te zetten. De kandidaat moet beschikken over een goed netwerk en een goed bestuurder zijn. Ervaring met het beheer van een kasteel strekte uiteraard tot aanbeveling.

Wij zijn geslaagd in onze opzet. Het is daarom met groot genoegen u te kunnen mededelen dat wij in mr. B.-J. baron van Voorst tot Voorst,

voormalig gouverneur van de provincie Limburg, een waardige opvolger van Lambert d'Ansembourg hebben gevonden. Op 12 juli van dit jaar is de benoeming van de heer van Voorst tot Voorst tot voorzitter door het bestuur van de NKS bekrachtigd.

Berend-Jan baron van Voorst tot Voorst is op 7 februari 1944 te Beek (bij Nijmegen) geboren. Na rechten te Nijmegen en politieke wetenschappen te Fribourg (Zwitserland) te hebben gestudeerd, trad hij in 1968 in dienst van het ministerie van Economische Zaken (buitenlandse Economische Betrekkingen). Vanaf dat jaar was hij in diverse functies werkzaam voor de Rijksoverheid, onder meer bij

■ Mr. B.-J. baron van Voorst tot Voorst, de nieuwe voorzitter van de NKS.

de ministeries van Financiën en Economische Zaken. In 1988 werd hij benoemd tot staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, in 1989 tot staatssecretaris van Defensie en in 1993 tot Gouverneur van Limburg. Vanwege het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd legde hij in 2005 deze functie neer.

Mr. B.-J. baron van Voorst tot Voorst heeft naast zijn officiële functies veel bemoeienis met cultuur en kunst. Zo is hij al geruime tijd lid van de stichting Geldersch Landschap/Geldersche Kasteelen, de Limburgse Kastelenstichting en de landschappen van Limburg en Noord-Brabant. Daarnaast bekleedt hij vele bestuursfuncties in de culturele sfeer, waaronder het voorzitterschap van de Raad van Toezicht van het Fonds Nationaal Kunstbezit, het bestuurslidmaatschap van het museum Land van Thorn, en is hij honorair Beirat Förderkreis Kultur und Schlösser.

Kortom, het bestuur van de NKS prijst zich bijzonder gelukkig met deze nieuwe voorzitter die aan de toekomst van onze stichting van harte zal meewerken. In een volgend Kasteelkatern hopen wij u een nadere kennismaking met onze voorzitter te kunnen aanbieden.

Het bestuur van de Nederlandse Kastelenstichting

Zeeuwse medewerking aan het Kastelenlexicon hervat

Na enkele jaren stilte wordt vanuit Zeeland opnieuw medewerking verleend aan het Kastelenlexicon van de SKLN (Stichting Kastelen Lexicon Nederland). Sinds de zomer van 2006 voert de auteur van deze bijdrage de werkzaamheden gedurende gemiddeld vier uur per week uit, in overleg met provinciaal coördinator drs. Ronald van Immerseel (Stichting PHB) en drs. Wendy Landewé (NKS). Het betreft hervatting van een oude werkrelatie: van 1997 tot en met 2001 zijn vanuit Zeeland al ongeveer veertig formulieren aangeleverd.

Provinciale coördinatoren van het project waren destijds de toenmalig provinciaal-archeoloog Ellen Vreenegeoor (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek) en Jan Kuipers (Provinciaal Archeologisch Centrum Zeeland). Na oprichting van de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) in 2001, waarin ook het Provinciaal Archeologisch Centrum Zeeland opging, is de samenwerking wegens andere prioriteitenstelling beëindigd. Tijdens de voorgaande periode richtte het project zich vooral op Zuid-Bevelandse kasteelbeschrijvingen.

Het sein tot nieuwe samenwerking kwam bij de Zeeuwse afsluiting van het kastelenjaar 2005 op 14 december 2005 in de Zeeuwse Bibliotheek te Middelburg, waarbij gedeputeerde G. van Heukelom de 'herstart' aankondigde. Uitvoering

geschiedt vanuit de SCEZ, dankzij financiële steun van de provincie Zeeland. De voorziene projectperiode bedraagt vier jaar. Er wordt gewerkt met een groslijst van ca. 210 objecten/terreinen. Daarop zijn per eiland of regio de prioritaire objecten aangegeven, die allereerst worden afgewerkt. Begonnen is met het eiland Schouwen-Duiveland.

Bergjes en kastelen

Een aantal van 210 terreinen wekt de indruk dat het in Zeeland wemelt van de kastelen. Dat is geenszins het geval! Het gaat in de meeste gevallen om locaties van (mogelijke) kasteelbergjes (12de/13de eeuw), waarvan er door het unieke Zeeuwse erfrecht (ambachtsheerlijkheden) waren onbeperkt splitsbaar inderdaad minstens

Foto Links: Opgemetselde fundamenten van de hoofdburcht van de Hellenburg, Baarland.

Foto: B. Oele, beeldbank SCEZ, Middelburg.

135 in het Zeeuwse landschap aanwezig waren. Van de minder talrijke, maar toch meer dan 70 latere bakstenen kastelen en kasteeltjes bleef zeer weinig over. Oorzaken: het genoemde Zeeuwse erfrecht waardoor veel lagere edelen terugvielen in de boerenstand, het slepende conflict tussen Holland en Vlaanderen, met vele oorlogshandelingen tussen 1253 (Slag bij Westkapelle) en 1304 (Slag op de Gouwe) waarbij ook kastelen in de as gingen, én de tientallen vlooden die deze regio teisterden.

Er resteren nog 38 al of niet sterk gereduceerde bergjes in Zeeland en slechts drie 'echte' kastelen: Westhove bij Domburg (Walcheren), Kasteel Haamstede en kasteel Moermond bij Renesse (beide Schouwen-Duiveland). In tegenstelling tot de relatieve rijkdom aan buitenplaatsen lijkt het een armetierig bezit. Gelukkig resteert een grote historisch-topografische kastelendocumentatie dankzij het werk van zeventiende- en achttiende-eeuwse tekenaars en schilders als Isaac Hildemisse, Cornelis Pronk, Abraham de Haen en anderen. Ook het historisch en archeologisch onderzoek – onder anderen door kastelenexpert J.G.N. Renaud – heeft de afgelopen halve eeuw onze kennis van Zeeuwse kastelen belangrijk vermeerderd.

Sommige Zeeuwse kastelen zijn 'kwijt'. Dat geldt bijvoorbeeld voor het (buitendijkse) voorma-

Vervolg op pagina 9

■ Borssele, Berg van Troje. Maquette van een vroege fase van het mottekasteel.

Foto: coll. Historisch Museum De Bevelanden, Goes; beeldbank SCEZ, Middelburg.

De schijnwerpers op...

Valse sleutels

Een sleutel van was. Waarschijnlijk gemaakt door een gevangene in Slot Loevestein om uit het kasteel te kunnen ontsnappen.

Foto: Slot Loevestein.

We lopen iedere dag over onze geschiedenis. Letterlijk, want onder onze voeten ligt een schat aan informatie: de sporen van het leven, wonen en werken van onze voorouders. Sommige dingen zijn gemakkelijk te herkennen, zoals schoenen, kleding, potten en zelfs botten. Van andere objecten is niet in één oogopslag duidelijk wat het was of waarvoor het gebruikt werd. Dan komt er wat meer speurwerk van de archeoloog aan te pas.

Zo vertelt ook de raadselachtige sleutel van de foto een spannend verhaal: het is geen echte sleutel, maar een valse! Valse sleutels worden ook nu nog gebruikt. Een paar jaar geleden lukte het Nederlandse gevangenen om tijdens een sportdag de sleutels van hun bewakers

met kauwgom te kopiëren. Het plastic waar ze wasknijpers van maakten, gebruikten ze voor het maken van een plastic sleutel, die maar één keer gebruikt kon worden. Maar hun plan werd ontdekt en de ontsnapping mislukte...

In Loevestein moet net zoiets gebeurd zijn. Alleen niet met kauwgom, maar waarschijnlijk met kaarsenwas. Deze sleutels, zie foto, dateren uit de tweede helft van de 16de eeuw. In Loevestein zaten toen al gevangenen. Door de eeuwen heen heeft Loevestein gediend als gevangenis voor politiek en religieus andersdenkenden. Ook zijn er diverse krijgsgevangenen opgesloten. Blijkbaar heeft één van hen geprobeerd te ontsnappen met deze valse sleutels. Ze zijn gevonden in de latrine van de bovenkamer in de Keucken-

toren. Heeft iemand de sleutels misschien weggegooid omdat hij betrapt werd? In ieder geval waren de gevangenen in Loevestein erg creatief als het om ontsnappen ging! De meesten wisten Loevestein te ontvluchten: met visnetten of aan elkaar geknoopte lakens klommen zij uit de ramen. De bekendste ontsnapping is natuurlijk die van Hugo de Groot in zijn boekenkist!

In de tentoonstelling 'Opgegraven!' ziet u nog veel meer bodemvondsten, verhalen en leuke anekdotes die een goed beeld geven van de vroegere bewoners van Slot Loevestein.

Sunny Jansen

Conservator Slot Loevestein

Vervolg wetenschap

lige kasteel van Saeftinghe in Oost Zeeuws-Vlaanderen. In 1906 was nog sprake van drie meter dikke fundamenteën, maar bij booronderzoek in 2001 werden geen resten meer aangetroffen! Van het voormalige kasteel van West-Souburg (Walcheren), later Aldegonde geheten, weten we wél de exacte locatie. Van dit begin 15de eeuw gebouwde slot zijn echter de fundamenteën bij de voorbereiding van een nieuw-

bouwwijk uitgebroken (1972). Gelukkig kon nog archeologisch onderzoek plaatsvinden. Van het kleine, ronde slot Windenburg in Dreischor (Schouwen-Duiveland) bleef 'bovengronds' alleen een gevelsteen over. De fundamenteën zijn blootgelegd na de Februariramp van 1953. Vóór de bouw van een burgemeesterswoning (1955) kon op het nippertje een opgraving worden uitgevoerd door Renaud.

In één geval resteert een 'plat kasteel'. Van de

veertiende-eeuwse Hellenburg bij Baarland (Zuid-Beveland) zijn de fundamenteën van de hoofdburcht behouden en bovendien na 1975 een stukje opgemetseld. De Hellenburg is in 1958 opgegraven door, alweer, J.G.N. Renaud. Het slot is vermoedelijk verwoest bij de Eerste Cosmas- en Damianusvloed in 1477.

Jan Kuipers

Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland, Middelburg

Groen

Oude waarden en nieuwe inzichten in kasteelpark Twickel in Delden

Op het landgoed Twickel in Ambt Delden wordt momenteel hard gewerkt aan de realisatie van het herstelplan voor het kasteelpark. Eind vorige eeuw werd besloten dat het park toe was aan een grondige renovatie. Daarbij werd ook besloten dat delen van het park helemaal opnieuw zouden worden vormgegeven door landschapsarchitect Michael van Gessel. Hoewel dit laatste niet door iedereen met open armen werd ontvangen, startten de werkzaamheden in 2005. Het besef dat een ingreep door een hedendaagse architect in feite zeer historisch verantwoord is – tussen 1885 en 1891 deed de veelgeprezen Edouard Petzold in opdracht van de toenmalige eigenaren precies hetzelfde – heeft inmiddels het merendeel van de protestgeluiden doen verstommen.

Van Gessel nam voor zijn ontwerp een uitspraak van de historicus Joseph Spence uit 1751 als leidraad: 'What is, is the great guide as to what ought to be.' Daarmee sluit hij aan bij het filosofisch uitgangspunt van Engelse landschapstuinen van illustere voorgangers als Capability Brown en Humphry Repton.

■ Kasteel Twickel in het Overijsselse Delden. Foto: Jan Derwig collectie NKS.

Van Gessel streeft naar een grotere eenvoud en openheid, waarbij hij de zichtlijnen van Petzold weer in ere wil herstellen. Ook de oorspronkelijke begrenzingsen, die door wildgroei zijn vervaagd, gaat hij weer scherper definiëren. Zijn eigen bijdrage betreft met

name de uitbreiding van de waterpartijen en het zogeheten 'overpark', dat niet alleen groter maar ook opener wordt, waardoor het park als geheel aan dramatiek zal moeten winnen. Inmiddels is fase 1 van het herstelplan klaar. In het 'huispark', dat niet toegankelijk is voor publiek, zijn de grachten en vijvers gebaggerd, de kademuren hersteld, beplanting herzien en nieuwe paden aangelegd. Ook is de pittoreske hermitage, een kluizenaarshut op een eiland in de vijver, volledig herbouwd. Fase 2 en 3 staan nu op het punt van beginnen. Voor de totale planning van het herstelplan is in principe tien jaar uitgetrokken. Tijdens de werkzaamheden is het kasteelpark, net als de aangrenzende formele tuin en de Victoriaanse rotstuin, zoveel mogelijk voor het publiek geopend. In de orangerie is bovendien de tentoonstelling 'Lijnenspel in beweging' te zien, waarin de ontwikkeling van de tuinen door de eeuwen heen, inclusief de nieuwste plannen, in beeld wordt gebracht.

Michelle Heinen

Kunsthistoricus

■ Het park bij kasteel Twickel, waar inmiddels fase I van het herstelplan is afgerond. Foto: Jan Derwig collectie NKS.

Actueel

Platform Kastelen en Buitenplaatsen in Zeeland opgericht

Zeeland heeft een rijke geschiedenis op het gebied van kastelen en historische buitenplaatsen. Om meer aandacht te vragen voor dit bijzondere culturele erfgoed is in juni 2007 het Platform Kastelen en Buitenplaatsen in Zeeland opgericht als onderdeel van de Kastelenstichting Holland en Zeeland. Hierin werken samen: de provincie Zeeland, de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ), de Nederlandse Kastelenstichting, de Kastelenstichting Holland en Zeeland, de Stichting tot behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen (PHB), Staatsbosbeheer, Landschapsbeheer Zeeland, Stichting Het Zeeuwse Landschap, eigenaren van particuliere buitenplaatsen en de Stichting Kastelen Lexicon Nederland.

Het Platform presenteert zich als aanspreekpunt binnen de provincie Zeeland en heeft als aandachtspunten: het vergroten van het bewustzijn inzake bescherming en behoud, het verankeren van de buitenplaatsen en kastelen met hun omgeving in de ruimtelijke ordening, erfgoed-educatie, archeologie en cultuurtourisme. De bundeling van organisaties stelt het Platform in staat om in een vroegtijdig stadium te kunnen meedenken, bijvoorbeeld over niet-beschermde monumenten of niet onderzochte terreinen die in cultuurhistorisch opzicht mogelijk toch waardevol zijn.

Het Platform Kastelen en Buitenplaatsen in Zeeland komt twee keer per jaar bijeen en heeft het secretariaat bij de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ) in Middelburg, die tevens administratieve ondersteuning biedt.

Juridische ondersteuning

De NKS zet zich al geruime tijd in voor het bedreigde kasteel en de historische buitenplaats. Via Kasteelkatern kunt u zich hiervan op de hoogte stellen.

Onze acties zijn tot nu toe vooral inhoudelijk gericht. In de ambtelijke procedures dienen wij onze zienswijzen en bezwaren in die vooral de mogelijke schade van het cultureel erfgoed als onderwerp hebben.

Vakinhoudelijk, al of niet bijgestaan door specialisten, kan de NKS haar bijdrage aan het behoud van het kasteel en de buitenplaats leveren.

Komt het aan op juridische procedures, dan sluiten wij ons vaak aan bij een andere organisatie die ook betrokken is bij het behoud van het cultureel erfgoed. Gezamenlijk worden de kosten gedeeld, soms kan de NKS 'meeliften'. Dat laatste was ondermeer het geval inzake Brederode (Santpoort, Noord-Holland). De Stichting Meer en Berg had al juridische ondersteuning en de NKS kon zich bij het totaal aan organisaties die vochten voor het behoud van de voormalige buitenplaats Meer en Berg (en in het kielzog daarvan, de ruïne van Brederode) aansluiten.

Deze handelwijze gaat veranderen. De stichting is van mening dat, nu de druk van de verstedelijking en industrialisering toeneemt, het aantal bedreigingen veelvuldiger wordt, er een andere werkwijze noodzakelijk is.

Dit speelt op het moment in het geval van kasteel Bouvigne. Nu de gemeenteraad van Breda heeft besloten de monumentenvergunning voor de bouw van een kantoor op de buitenplaats te verlenen, heeft het bestuur van de NKS besloten het niet te laten bij inhoudelijk reageren, maar om bij de rechter beroep tegen de beslissing van de gemeente aan te tekenen. Het betekent dat de stichting overgaat tot een juridische procedure.

Dit vereist echter een verregaande kennis op dit gebied van met name het bestuursrecht. Het bestuur heeft daarom gemeend de stap te moeten nemen tot het inschakelen van een gerenommeerd advocatenkantoor. Dit kantoor is gespecialiseerd op het gebied van zaken op het terrein van het bestuursrecht, burgerlijk recht en strafrecht. Het treedt vaak op in zaken waar bij een of meerdere overheden zijn betrokken. Verder beschikt het kantoor over bijzondere ervaring op het gebied van ruimtelijke ordening, milieu(straf)recht, onteigeningsrecht en overheidsaansprakelijkheid.

In de 'zaak Bouvigne' is het de eerste maal dat de stichting op deze wijze opereert.

Deze werkwijze zal zeker extra kosten met zich meebrengen, maar wij verwachten dat wij zo in de toekomst nog beter de zaak van het cultureel erfgoed kunnen verdedigen.

Het advocatenkantoor zal behalve in juridische procedures ook bijstand verlenen in het voor-

traject ervan (bij bijvoorbeeld zienswijze en bezwaarschrift) met advisering en sturing.

Kastelen aan de Maas

De provincies Luik, Belgisch Limburg en Nederlands Limburg hebben samen met hun partners de kastelen langs de Maas als een nieuw toeristisch product op de markt gebracht. Titel: 'Châteaux de la Meuse'. Het project wordt ondersteund met een website, brochures, arrangementen, wandel- en fietsroutes en bewegwijzering. Er zijn twee brochures gemaakt voor het project Kastelen aan de Maas/Châteaux de la Meuse met informatie over de verschillende deelnemende kastelen. De ene brochure besteedt kort aandacht aan de bouwstijlen, de historie, de structuren van de parken en tuinen en bevat ook contactadressen van alle opengestelde kastelen langs de Maas. De andere brochure geeft informatie over kastelen langs de Maas met een horecafunctie. De brochures zijn aan te vragen via de VVV's in de regio en bij de deelnemende kastelen. De projecttrekker voor Zuid-Limburg is de regio VVV. Meer informatie over het project Kastelen langs de Maas vindt u over niet al te lange tijd op de website: www.chateauxdelameuse.eu

Deel van kasteel Vredenburg opgegraven

Archeologen hebben de funderingen van een hoektoren van het zestiende-eeuwse kasteel Vredenburg in Utrecht opgegraven. Dit kasteel werd rond 1530 gebouwd in opdracht van keizer Karel V, maar het was geen lang leven beschoren. Volgens de overlevering werd het kasteel in 1577 onder aanvoering van de Utrechtse Catrïjn van Leemput als daad van verzet tegen de Spaanse overheersing geslecht. Kasteel Vredenburg stond namelijk op de plaats waar nu het muziekcentrum Vredenburg staat. Een gedeelte van de funderingen van de hoektoren en een deel van de oostmuur van het voormalige kasteel zullen worden ingepast in de geplande nieuwbouw op die locatie. Het is de bedoeling daar de komende jaren onder meer een winkelcentrum en appartementen te bouwen.

Agenda

■ Kinderen van Oranje. Vorstelijke kinderportretten, toen en nu in Paleis Het Loo

Koninklijk Park 1, Apeldoorn

Van 7 oktober 2007 t/m 6 januari 2008 is er een tentoonstelling van vorstelijke kinderportretten uit de 16de tot en met de 20ste eeuw te zien. Om alle aandacht naar het kind te laten uitgaan is gekozen voor portretten waarop de kinderen alleen - zonder hun ouders - zijn weergegeven, tot op circa twaalfjarige leeftijd, het moment waarop zij vroeger als volwassen werden beschouwd. Zie voor meer informatie: www.paleishetloo.nl

■ Ridderfeest op het Muiderslot

Herengracht 1, Muiden

In de herfstvakantie van 12 t/m 28 oktober staat het Muiderslot in het teken van een Ridderfeest speciaal voor kinderen. De inspiratie voor alle activiteiten komt uit het boek Ridderfeest op het Muiderslot van Arend van Dam. Zie voor meer informatie: www.muiderslot.nl

■ Antiek speelgoed in Kasteel Hoensbroek

Klinkertstraat 118, Hoensbroek

In Kasteel Hoensbroek is een prachtige collectie antiek speelgoed te bewonderen. De collectie bestaat onder meer uit antieke poppen en blikken speelgoed maar ook bewegend speelgoed (in vitrines) verdeeld in thema's zoals industrieproducten, circus, treinen en schepen.

Zie voor meer informatie: www.kasteelhoensbroek.nl

■ Countryfair en A Midsummer night's Dream in Huis Doorn

Langbroekerweg 10, Doorn

Van 13 t/m 16 september wordt alweer voor de 14de keer een Fair op het prachtige landgoed van Huis Doorn georganiseerd. www.countryfairdoorn.nl Op vrijdag 14 september om 14.00 en om 19.00 presenteert de American Drama Group Europe William Shakespeare's A Midsummer Night's Dream.

Zie voor meer informatie: www.adg-europe.com en www.huisdoorn.nl

■ Een Spaanse dag en Argentijnse nachten door het Orion Ensemble en Jan Terlouw in Heerlijkheid Mariënwaardt op 30 september;

't Klooster 5, Beesd en in Huis Nieuw Rande op 7 oktober, Schapenzandweg 3, Diepenveen. Programma: Piazzolla: Las Cuatro Estaciones Portenas, Oblivion, Turina: Circulo. De kracht van de liefde, verwoord in een verhaal van Jan Terlouw, verklinkt in de opwindende muziek van Buenos Aires. Zie voor meer concerten in kastelen www.kasteelconcerten.nl.

■ Opgegraven! op Slot Loevestein

Loevestein 1, Poederroijen

Loevestein is nooit permanent bewoond geweest door een adellijke familie. Maar wel door kasteleins, soldaten en gewone burgers! Dagelijks lopen we nog over de sporen van hun levens. De tentoonstelling Opgegraven! laat deze sporen zien. Voor kinderen is een speurtocht door de tentoonstelling uitgezet. Bij de tentoonstelling is de brochure 'Opgegraven!' te koop, met nog meer anekdotes en leuke verhalen. Zie voor meer informatie: www.slotloevestein.nl

GVO is een flexibel, enthousiast, middelgroot en meedenkend full-service grafisch bedrijf.

Qua uitvoering ijzersterk, niet alleen door de hechte band binnen het team maar ook door haar netwerk en gedegen kennis van de markt.

In combinatie met de laatste stand van de technologie, enthousiasme, humor en ambitie werken we hard aan de verwezenlijking van wat u als klant wenst. Topkwaliteit, en dan niet alleen in het eindresultaat, maar tevens in begeleiding, dienstverlening en service. Met minder nemen wij namelijk geen genoegen.

GVO is in een bepaalde mate voorspelbaar en wil dat ook blijven. Hoe voorspelbaarder, hoe beter. We streven ernaar om iedere planning en afspraak na te komen in combinatie met een constant hoog kwaliteitsniveau. Voor u dus géén verrassingen als u zaken doet met GVO.

Een kleine greep...

Complete campagnes, brochures, leaflets, folders, posters, advertenties, logo's, huisstijlen, presentatiemappen, huis-aan-huis foldering, interactieve cd-rom producties, radio commercials, voor profit en non-profit organisaties, media-plaatsingen, DM, verpakkingen, etc ...

Interesse, stuur een e-mail naar info@gvo.nl of bel (0318) 54 40 33 en vraag naar verkoop!

Studio
Marketing –
Communicatie

+

Prepress
Vormgeving

+

Press
Drukken

+

Afterpress
Afwerken

+

Expeditie

+

Omvang

=

gvo grafisch bedrijf bv • Zuivelstraat 12 • 3903 AE Veenendaal • Postbus 48 • 3900 AA Veenendaal
Telefoon (0318) 54 40 33 • Fax (0318) 52 94 97 • ISDN (0318) 54 85 90 • E-mail info@gvo.nl • www.gvo.nl